

EMOCJE NEGATYWNE WE FRAZEOLOGII ANGIELSKIEJ I POLSKIEJ W UJĘCIU KOGNITYWNYM

STRESZCZENIE W JĘZYKU POLSKIM

Wielokierunkowe badania nad językiem emocji rozpowszechniły się wraz z rozwojem językoznawstwa kognitywnego, a zwłaszcza jego zainteresowaniem sposobami konceptualizacji rzeczywistości oraz jej odbiciem w języku. Od samego początku powstania tego modelu językoznawczego centralnym twierdzeniem w pracach jego czołowych przedstawicieli (np. Lakoff i Johnson 1980; Lakoff 1987; Lakoff i Kövecses 1987; Kövecses 1986, 1988, 1990; Fesmire 1994) jest idea, że konceptualizacja emocji – z natury abstrakcyjnych – w ludzkim umyśle dokonuje się w znacznej mierze przy udziale mechanizmu metafory, która jest zakorzeniona w codziennym doświadczeniu człowieka. Zewnętrznym przejawem tej konceptualizacji są konkretne jednostki języka, przez które użytkownicy języka wyrażają i przekazują swoje uczucia w procesie codziennej komunikacji językowej. Wydaje się więc uzasadnionym twierdzenie, że analiza frazeologii związanej z uczuciami może dostarczyć wiedzy na temat struktury i treści pojęć emocji istniejących w naszym umyśle, co już wcześniej analizowali tacy badacze jak, na przykład Fehr i Russell (1984), Kövecses (1986), (1988), Lakoff i Kövecses (1987), Wierzbicka (1992a), (1999).

W badaniach nad językiem uczuć istotne miejsce zajmuje problem konceptualizacji emocji w różnych językach. Jedno z ujęć (Ekman 1973, Johnson-Laird i Oatley 1989) zakłada, że istnieją uniwersalne wyobrażenia podstawowych emocji, które są wspólne wszystkim użytkownikom języka. W opozycyjnym podejściu (Wierzbicka 1992a, 1992b) uznaje się, że nie można mówić o uniwersalnych wyobrażeniach emocji: istnieją wprawdzie pewne uniwersalne elementy, z których te wyobrażenia się składają, ale ich organizacja różni się w zależności od języka, który jest przedmiotem analizy. Wydaje się, że chcąc pokazać skalę podobieństw i różnic w konceptualizacji emocji i opowiedzieć się za jednym z tych stanowisk, należałoby przeprowadzić szeroko zakrojone badania nad frazeologią uczuć w różnych językach. Pomimo, że można już mówić o powstaniu pewnego korpusu badań porównawczych w tej dziedzinie (np. King 1989; Yu 1995, 1998; Matsuki 1995; Mikołajczuk 1998, 2003), najwięcej uwagi w dotychczasowych badaniach poświęcono wyobrażeniom emocji w języku angielskim (np. Lakoff i Kövecses 1987, Kövecses 1986, Lakoff 1987).

Niniejsza praca, zatytułowana *Emocje negatywne we frazeologii angielskiej i polskiej w ujęciu kognitywnym*, jest propozycją konfrontatywnego przeglądu związków frazeologicznych związanych z wybranymi pojęciami z kategorii **EMOCJE NEGATYWNE** w języku polskim i angielskim, zgodnie z tradycjami kognitywnego podejścia do frazeologii uczuć, a w szczególności z uwzględnieniem kognitywnej teorii metafory i metonimii. Do głównych celów stawianych sobie przez autorkę rozprawy należą: sformułowanie ogólnych schematów pojęciowych (metaforycznych i metonimicznych) na podstawie analizy zgromadzonego materiału frazeologicznego, a tym samym zobrazowanie struktury pojęć ZŁOŚCI, STRACHU i SMUTKU w języku polskim i angielskim, jak również próba ustalenia stopnia podobieństwa i odrębności w konceptualizacji tych uczuć w obu językach.

Praca składa się z pięciu głównych rozdziałów, z których pierwsze cztery proponują kilkuspektową podbudowę teoretyczną dla ostatniego, praktycznego rozdziału, w którym przeprowadzona jest analiza materiału frazeologicznego. *Rozdział 1* pod tytułem *Główne aspekty analizy frazeologicznej* zawiera przegląd najważniejszych teorii z zakresu frazeologii oraz pojęć stanowiących przedmiot jej badań. Zauważono tu, że centralne pojęcie, tj. *frazeologia* funkcjonuje w językoznawstwie w następujących znaczeniach: (1) ‘zbiór związków frazeologicznych występujących w danym języku, stylu lub badanym zbiorze tekstów’, (2) ‘dział językoznawstwa, ściślej leksykologii, który rejestruje i bada utrwalone połączenia wyrazów zwane związkami frazeologicznymi lub frazeologizmami’ (Doroszewski 1958-69). We współczesnym piśmiennictwie anglojęzycznym powszechnie używane są następujące odpowiedniki polskiego terminu *frazeologia*: *phraseology* ‘frazeologia’, *idiomatology* ‘idiomatologia’ i *idiomatics* ‘idiomatyka’. Określenie zakresu badań frazeologii jako dziedziny językoznawstwa nie jest do końca oczywiste, gdyż ustalenie, jakie kryteria muszą spełniać połączenia wyrazowe, aby można było je nazwać *frazeologizmami*, stanowi jeden z najbardziej dyskusyjnych przedmiotów jej badań oraz jest podstawą różnicowania istniejących teorii i szkół frazeologicznych. Pośród kryteriów pozwalających odróżnić związki frazeologiczne od innych związków wyrazowych (zwanych luźnymi lub łączliwymi) wymienia się między innymi istnienie w danym połączeniu wyrazowym pewnej nieregularności (Lewicki i Pajdzińska 1993), utrwalenie takiego związku w języku (Antrushina *et al.* 1985, Polański 1995, Kavka 2003), a także odtwarzalność (stałość), wysoką frekwencję występowania danej jednostki w utrwalonej postaci, wielowyrazowość graficzną i fonologiczną (Bogusławski 1989).

W tradycji europejskich i pozaeuropejskich badań językoznawczych szersze zainteresowanie frazeologią rozpowszechniło się około połowy XX wieku. Już wcześniej jednak dyscyplina ta

rozwijała się dynamicznie w nauce rosyjskiej. W tym kontekście wyróżnione zostały badania V.V. Vinogradova, N.N. Amosovej, I. Melčuka czy A.V. Kunina, które to zaowocowały wydzieleniem i szczegółowym opisem związku frazeologicznego, a także kilkoma podbudowanymi teoretycznie klasyfikacjami tego typu struktur. W literaturze światowej dość szybko zyskały one rangę klasycznych teorii frazeologicznych i wywarły ogromny wpływ na późniejsze badania w tym zakresie (Cowie 1998). Na gruncie polskim za podstawy teoretyczne frazeologii uznaje się przede wszystkim prace S. Skorupki (1950, 1952, 1960, 1965) i W. Doroszewskiego (1954, 1958-69), którym zawdzięcza się między innymi naukową definicję frazeologii i jej podstawowych pojęć, a także klasyfikację związków frazeologicznych. Do późniejszych badaczy podejmujących zagadnienia frazeologiczne należą m. in.: S. Bąba, A.M. Lewicki, A. Bogusławski, W. Chlebda, A. Pajdzińska, J. Bartmiński. Prowadzone współcześnie badania w tej dziedzinie dotyczą m.in. frazeologii konfrontatywnej w ujęciu diachronicznym i synchronicznym, metodologii frazeologii, stosunku frazeologii do onomastyki i terminologii specjalistycznej, frazeologii w nauczaniu języków, etymologii frazeologizmów, sposobów opisu leksykograficznego, kulturowej analizy frazeologizmów oraz ich pragmatycznej funkcji w dyskursie. Ponadto prowadzone są porównawcze studia nad zaso- bami frazeologicznymi pochodzącymi z różnych języków, zarówno w ujęciu kontrastywnym, jak i konfrontatywnym.

Kolejną istotną kwestią poruszoną w tym rozdziale jest terminologia frazeologiczna. Ustalono, że w piśmiennictwie anglojęzycznym najczęściej używanym terminem określającym związek wyrazowy będący obiektem badań frazeologii jest *idiom*, któremu odpowiada *związek frazeologiczny* w językoznawstwie polskim. Pomimo istnienia wielu definicji tego terminu, badacze na ogół zgadzają się co do tego, że jest on definiowalny jako kilkuwyrazowa konstrukcja językowa, której znaczenia nie można wyprowadzić ze znaczeń jej poszczególnych składników (np. ang. *black sheep*, pol. *czarna owca* ‘osoba źle widziana, przynosząca wstyd’), co odróżnia je od tzw. luźnych grup wyrazowych, w których każdy element składowy zachowuje swoje pierwotne znaczenie (np. ang. *black dog*, pol. *czarny pies*). Co więcej, przy odróżnianiu idiomów od luźnych grup wyrazowych bierze się pod uwagę zarówno kryterium semantyczne i kryterium strukturalne (Antrushina *et al.* 1985), jak też stopień zespolenia grupy wyrazowej w aspekcie strukturalnym, denotacyjnym i społecznym (Lewicki 1995) lub konwencjonalność, figuratywność, nieformalność i efekt (Kavka 2003). Często wskazuje się również na aspekt nieprzetłumaczalności wielu istniejących związków frazeologicznych. Po-

nadto, kwestią dyskusyjną jest włączanie do zakresu frazeologii takich konstrukcji jak: czasowniki frazowe, porównania, przysłowia itp.

Pierwszą całościową klasyfikację związków frazeologicznych zaproponował Vinogradov (1947). Typologia ta oparta jest na kryterium semantyczności, tj. na stopniu zespolenia elementów wchodzących w skład związku frazeologicznego oraz możliwości odczytania znaczenia związku na podstawie znaczeń jego składników. W swoich dociekaniach frazeologicznych Vinogradov wyróżnił trzy typy frazeologizmów: (1) związki jasno motywowane i łatwe do odczytania (np. *nosić urazę*), (2) związki możliwe do odczytania poprzez metaforę (np. *ślepy zaulek*), (3) związki, których znaczenia figuratywnego zupełnie nie można odczytać ze znaczeń tworzących je wyrazów (np. *biały kruk*). W językoznawstwie polskim za „klasyczną” typologię związków frazeologicznych uważa się klasyfikację formalno-semantyczną Skorupki (1950, 1952), wyodrębniającą związki wyrazowe stałe, łączliwe oraz luźne. Należy dodać, że podział na podstawie stopnia zespolenia semantycznego nie jest ostry, jak wielokrotnie zaznaczał sam autor tej klasyfikacji – związki początkowo luźne lub łączliwe mogą z czasem przerodzić się w stałe, a ten sam związek może być stały lub luźny w zależności od kontekstu, w jakim występuje. W innej typologii zaproponowanej przez Skorupkę związki frazeologiczne rozróżniane są według kryterium formalnego, tj. z uwzględnieniem charakteru gramatycznego wyrazów wchodzących w skład danego związku oraz rodzaju powiązania składniowego między tymi wyrazami. W praktyce badawczej sprowadza się to do tego, że zespół co najmniej dwóch wyrazów stanowiących całość syntaktyczną i mających charakter nominalny nazwany został *wyrażeniem*; zespół wyrazów, w którym człon podstawowy ma charakter werbalny – *zwrotem*; a zespół wyrazowy złożony z członów nominalnych i werbalnych, będący odpowiednikiem zdania – *frazą*. Dokonując zasadniczego podziału, Skorupka wyróżnił również podtypy każdej z wymienionych klas: w grupie wyrażen są to wyrażenia szeregowie i wyrażenia porównawcze, w grupie zwrotów – zwroty porównawcze, natomiast w grupie fraz – przysłowia, maksymy, powiedzenia i porzekadła. W latach 80-tych XX wieku w szeregu swoich prac tę klasyfikację zmodyfikował Lewicki (patrz, na przykład, 1983), dzieląc frazeologizmy na *jednostki znakowe gramatycznie kompletne / frazy*, (np. przysłowia i powiedzenia) oraz *jednostki znakowe fragmentaryczne* (w tym: zwroty, wyrażenia i wskaźniki frazeologiczne).

Kolejnym zagadnieniem podejmowanym w *Rozdziale 1* są funkcje związków frazeologicznych w języku. Wyróżniono tu m.in. wzbogacenie zasobów leksykalnych, dążenie do precyzji, efektywności i ekspresywności komunikatu, wprowadzenie elementów humoru itp.

Jeśli chodzi o pozajęzykowe podłoże powstawania związków frazeologicznych, to do głównych źródeł zaliczono m.in. pracę i zajęcia człowieka, Biblię, mitologię, kulturę i literaturę starożytną, literaturę europejską i światową, literaturę i historię danego obszaru językowego. Zauważono, że dzięki motywacji mitologicznej, biblijnej itp. w różnych, nawet niespokrewnionych ze sobą językach pojawiają się analogiczne frazeologizmy. Bez wątplenia wspólnym źródłem frazeologizmów może też być obserwacja zachowania ludzi i zwierząt, które powtarza się w różnych kulturach i w różnych obszarach językowych. W innych ujęciach wskazuje się na kategoriałno-gramatyczną, leksykalną i tak zwaną globalną motywację związków frazeologicznych (Lewicki 1982), a także werbalizację rzeczowników abstrakcyjnych i derywację jednych związków frazeologicznych od drugich jako najważniejsze źródła powstawania wyrażen idiomatycznych (Młacek 1980).

Kolejnym problemem poruszonym w *Rozdziale 1* jest zagadnienie przetłumaczalności związków frazeologicznych z jednego języka na inne. W tym kontekście omówiono tu m.in. stopnie ekwiwalencji, jakie mogą zaistnieć między związkami frazeologicznymi funkcjonującymi w dwóch różnych językach (Gläser 1984), a więc:

- a) ekwiwalencja całkowita – identyczność na poziomie znaczenia denotatywnego, konotatywnego, ekspresywnego i stylistycznego,
- b) ekwiwalencja częściowa – różnica na poziomie metafory, metonimii, znaczenia konotatywnego bądź stylistycznego,
- c) ekwiwalencja zerowa – brak odpowiadającego wyrażenia w innym języku.

Rozdział poświęcony frazeologii kończy przegląd wybranych słowników frazeologicznych języka angielskiego (np. Cowie i Mackin 1975) i polskiego (np. Skorupka 1967-68, Bąba *et al.* 1992, 1995, 2001, Müldner-Nieckowski 2003) oraz próba nakreślenia najważniejszych potrzeb i wyzwań współczesnej leksykografii frazeologicznej.

Rozdział 2 pod tytułem *O współzależności języka, kultury i emocji* rozpoczyna się od przedstawienia tezy, że każdy język jest odbiciem określonego sposobu postrzegania świata, charakteryzującego daną społeczność lub region. Język postrzegany jest w takiej koncepcji jako środek reprezentacji i reprodukcji szeroko rozumianej kultury, a tym samym można go uznać za kluczowy składnik budujący tożsamość kulturową.

Zaprezentowano tu badania Teliyi *et al.* (1998), w których wyróżnione zostały następujące kanały przenikania kultury do języka:

- 1) semy kulturowe – słowa i połączenia słów nawiązujące do realiów etnicznych,

- 2) koncepty kulturowe – abstrakcyjne pojęcia konstruuujące specyficzny obraz świata,
- 3) konotacje kulturowe – związki pomiędzy poszczególnymi znakami językowymi i symbolami niewerbalnego kodu kulturowego (stereotypy, mity itp),
- 4) tło kulturowe – nacechowanie ideologiczne konkretnej sytuacji historycznej, politycznej itp.,
- 5) typy dyskursu – zmiany kulturowe mogą prowadzić do reinterpretacji różnych rodzajów dyskursów w faktycznej mowie.

Jednym z kluczowych zagadnień łączących język i emocje jest znaczenie samego terminu *emocja*. Pośród wielu istniejących definicji na uwagę zasługuje szczególnie ta zaproponowana przez Kleigninę i Kleigninę (1981), opracowana na podstawie dziewięćdziesięciu dwóch funkcjonujących definicji emocji i uwzględniająca w swoim zamierzeniu procesy psychologiczne, umysłowe oraz zewnętrzną ekspresję zachowania.

Kolejnym omawianym w tym rozdziale problemem jest zagadnienie wyrażania emocji w języku. Zauważono, że badacze najczęściej zgadzają się co do tego, że istniejące w ludzkim umyśle emocje, będąc subtelnymi stanami ludzkiego umysłu i świadomości, nie są w pełni wyrażalne za pomocą środków werbalnych (Wierzbicka 1971). Inną trudność stanowią podejmowane próby zdefiniowania konkretnych emocji oraz – a może przede wszystkim – ich tłumaczenie z jednego języka na inne. Może się bowiem zdarzyć, że koncepcja uczucia, która ma swoją nazwę w jednym języku, w ogóle nie istnieje w innym, albo przypisywany jej ekwiwalent jest niepełny. Wierzbicka (1992a) proponuje, by w opisywaniu uczuć korzystać z tzw. składników semantycznych (*semantic primitives*), takich jak „chcieć”, „czuć”, „myśleć”, „mówić”, „robić”, dzięki czemu emocje wyrażane w jednym języku mogą być „przetłumaczone” i zrozumiane przez użytkowników innych języków.

Znaczące miejsce w badaniach nad językiem emocji zajmuje kognitywna analiza wyrażen figuratywnych opartych na metaforze i metonimii (np. Baxter 1992, Duck 1994, Holland i Kipnis 1995, Niemeyer i Dirven 1997, Athanasiadou i Tabakowska 1998, Kövecses 1990, 2000). Co najważniejsze, badania te w dużej mierze bazują na teorii, że język, jakim się posługujemy, jest zakorzeniony w metaforze, i że poprzez analizę jego warstwy leksykalnej można dotrzeć do schematów pojęciowych, a to z kolei umożliwia odtworzenie struktury i zawartości pojęć (np. związanych z emocjami) funkcjonujących w naszym umyśle. W badaniach nad tym fenomenem językowym obserwuje się dwa podejścia – tzw. prototypowe (np. Fehr i Russell 1984, Wierzbicka 1992a, 1999, Lakoff i Kövecses 1987, Kövecses 1986, 1988, 1990) oraz społeczno-konstrukcjonistyczne (np. Lutz 1988).

Pomijając szczegóły terminologiczne, w dotychczasowej literaturze przedmiotu wyodrębniono i nazwano cały szereg typów emocji (np. Johnson-Laird i Oatley 1989 wymieniają ich w sumie 590 na podstawie danych leksykograficznych). Bez wątpienia emocje podlegają i poddają się rozmaitym klasyfikacjom, takim jak na przykład podział na uczucia wyższe i niższe, uczucia kognitywne i niekognitywne, uczucia proste i złożone, uczucia krótkotrwałe i długotrwałe, uczucia pozytywne i negatywne. W ramach badań filozoficznych i psychologicznych próbowano wyodrębnić zbiór emocji podstawowych (zawierających centralne miejsce w hierarchii pojęć), co obrazuje poniższe zestawienie:

EMOCJE PODSTAWOWE						
Kartezjusz (1649)	Ribot (1912)	Watson (1924)	Plutchik (1980)	Ekman <i>et al.</i> (1982)	Johnson-Laird & Oatley (1987)	Goleman (1995)
zaniepokojenie	strach	strach	radość	złość	złość	złość
miłość	złość	złość	smutek	odraza	odraza	smutek
nienawiść	miłość	miłość	złość	strach	niepokój	strach
pożądanie	uczucia seksualne		strach	radość	szczęście	radość
radość	uczucia egoistyczne		zaufanie	smutek	smutek	miłość
smutek			odraza	zaskoczenie		zaskoczenie
			zaskoczenie			odraza
			oczekiwanie			wstyd

Porównując powyższe zbiory uczuć podstawowych, a także inne typologie emocji zaproponowane w literaturze, można wyróżnić siedem wspólnych emocji uznawanych za biologicznie uwarunkowane i wspólne wszystkim ludziom, niezależnie od ich pochodzenia etnicznego czy też istniejących różnic kulturowych. Są to SZCZĘŚCIE, ZASKOCZENIE, SMUTEK, ZŁOŚĆ, ODRAZA, POGARDA i STRACH (Beck 2004). Wyróżnienie to nie jest przyjmowane bezkrytycznie, jako że niektórzy badacze sprzeciwiają się samemu wyodrębnieniu pojęcia emocji podstawowych i postulują inne typy klasyfikacji – np. oparte na kognitywnej strukturze uczuć (Ortony *et al.* 1988) – bądź przyjmują, że żadne emocje nie są uniwersalne, gdyż jako ściśle powiązane z kulturą są różne w różnych językach (Wierzbicka 1992a).

W podsumowaniu tej części pracy stwierdzono, iż zasadne wydaje się wykorzystanie w językoznawstwie podejścia kognitywnego do złożonej problematyki emocji, gdyż wyko-

rzystuje ono powiązanie języka z psychologią, antropologią czy filozofią, tworząc tym samym szerokie i interdyscyplinarne tło dla własnych badań. Prowadzone studia nad konceptualizacją uczuć w różnych językach, badające np. tendencje w użyciu metafor i metonimii w języku emocji, dostarczają coraz szerszej i głębszej wiedzy na temat struktury pojęć emocjonalnych w różnych kulturach. Jednym z największych wyzwań wydaje się określenie, czy i w jaki sposób czynniki kulturowe (ekonomiczne, społeczne, polityczne itp.) mogą mieć wpływ na zmiany w konceptualizacji emocji, oraz czy zmiany te poddają się określonym regularnościom lub przynajmniej tendencjom.

Rozdział 3 pod tytułem *Językoznawstwo kognitywne jako podbudowa badań frazeologicznych* przedstawia główne założenia językoznawstwa kognitywnego, przyjętego w niniejszej pracy jako metodologiczna rama prowadzonych badań. Początki kognitywnego podejścia w językoznawstwie datuje się na lata 1970-te, kiedy następował wzrost rozczarowania dominującą wówczas gramatyką generatywną Chomsky'ego, nieprzystającą z żaden sposób do potrzeb badań semantycznych, a niekiedy ją programowo wykluczającą. Do pionierów kognitywizmu należą amerykańscy badacze Ch. Fillmore i R. Langacker, a do najważniejszych prac wczesnego kognitywizmu zalicza się *Podstawy gramatyki kognitywnej* (Langacker 1987-1991), *Metafory w naszym życiu* (Lakoff i Johnson 1980) oraz *Women, Fire and Dangerous Things* (Lakoff 1980). Najogólniej mówiąc, głównymi obszarami zainteresowań kognitywistów są: semantyka kognitywna oraz kognitywne podejście do gramatyki. Jeśli chodzi o ten pierwszy, to skupia się on na badaniu związków między doświadczeniem, systemem pojęciowym i strukturą semantyczną zakodowaną w języku. Centralne miejsce zajmuje w tym ujęciu znaczenie, postrzegane nie wyłącznie jako odbicie świata zewnętrznego, ale jako sposób kształtowania świata. Innymi słowy, znaczenie językowe traktowane jest jako dynamiczne i zmienne, w efekcie czego język nie jest strukturą stabilną. Ponadto, kognitywiści uznają, że znaczenie jest zakorzenione w doświadczeniu, a więc język nie jest bezpośrednim odbiciem świata, ale raczej odbiciem ludzkiego postrzegania świata, z natury subiektywnego i zależnego od doświadczenia. Jednostki języka są wyrazem konceptualizacji pojęć w umyśle, innymi słowy, obrazują sposoby przeżywania świata, zarówno w aspekcie kulturowym, jak i psychologicznym. Drugi z badanych obszarów, tzn. gramatyka kognitywna, kieruje się podobnymi zasadami. Szczególną uwagę zwraca się na gramatykę w faktycznym użyciu języka (*parole* w terminologii de Saussure'a), która według kognitywistów ma pierwszeństwo nad strukturą języka (*langue*). Poza dwoma wymienionymi obszarami badań, w lingwistyce kognitywnej prowadzone są także studia zakorzenione w formalizmie (Jackendoff 1983, 1987; Langacker

1987), badania o nachyleniu filozoficznym (Lakoff i Johnson 1980, Lakoff 1987, Johnson 1987), prace z pogranicza językoznawstwa i literaturoznawstwa (Turner 1987, Lakoff i Turner 1989) i inne.

Z punktu widzenia celów sformułowanych w niniejszej pracy, kluczową dziedziną i dokonaniem językoznawstwa kognitywnego jest kognitywna teoria metafory i metonimii. Metafora według kognitywistów dotyczy nie wyłącznie poziomu języka, lecz także domen pojęciowych (struktur semantycznych), i jest obecna nie tylko w poezji, jak głosiły klasyczne teorie, począwszy od Arystotelesa, lecz można się jej dopatrywać we wszystkich sferach językowej ekspresji i komunikacji. Mechanizm metaforyzacji uznaje się w kognitywizmie za podstawę wszelkiego myślenia, a samą metaforę – za jego mniej lub bardziej skonwencjonalizowany wyraz. Samo przeniesienie znaczenia, na jakim opiera się metafora, najprościej można opisać jako relację zachodzącą między domeną źródłową a domeną docelową. Model dwóch domen opiera się z kolei na dwóch założeniach: po pierwsze, rozumienie jednej domeny w kategoriach innej stanowi podstawowy mechanizm poznawczy ludzkiego umysłu, a po drugie, proces metaforyzacji jest oparty na doświadczeniu. Sposób pojmowania otaczającej człowieka rzeczywistości jest w znacznej mierze uwarunkowany naturą i fizjologią ludzkiego ciała oraz jego interakcją z otoczeniem (Johnson 1987), czym można wyjaśnić istnienie tych samych lub podobnych metafor pojęciowych w różnych, nawet niespokrewnionych językach.

Ze względu na funkcję kognitywną Lakoff i Johnson (1980) wyróżniają trzy typy metafor:

- 1) metafory strukturalne, w których dziedzina źródłowa nakłada strukturę na dziedzinę docelową (np. <ŻYCIE TO PODRÓŻ>, <TEORIE TO BUDYNKI>),
- 2) metafory ontologiczne, których celem jest dostarczenie statusu ontologicznego dziedzinie docelowej (np. <UMYSŁ TO PRZEDMIOT>, <POLE WIDZENIA TO POJEMNIK>),
- 3) metafory orientacyjne, które wykorzystują orientację przestrzenną człowieka (np. <SZCZĘŚLIWY TO W GÓRĘ>, <SMUTNY TO W DÓŁ>).

Nieco inaczej klasyfikuje metafory Kövecses (2002, 2005), który bierze pod uwagę stopień ich skonwencjonalizowania, funkcję kognitywną, naturę (oparte na wiedzy bądź wyobrażeniu) oraz stopień ogólności.

Dalszy rozwój kognitywnej teorii metafory zaowocował m.in. powstaniem modelu przestrzeni mentalnych oraz teorii integracji pojęciowej (teorii amalgamacji). Teoria integracji pojęciowej (Fauconnier i Turner 1994, 1996, 1998, 2002) zakłada istnienie przynajmniej czterech

przestrzeni mentalnych: dwie to tzw. przestrzenie wejściowe (*input spaces*), które można porównać do domeny źródłowej i docelowej; kolejna to przestrzeń amalgamatu (*blended space*), powstała w wyniku integracji pojęciowej materiału z przestrzeni wejściowych, a ostatnia to przestrzeń generyczna (*generic space*), zawierająca treści na tyle abstrakcyjne, aby mogły one być wspólne dla dwóch (lub więcej) przestrzeni wejściowych. Należy zauważyć, że choć zakres zjawisk wyjaśnianych za pomocą tej teorii jest nieco szerszy niż zakres metafory, pozwala ona także na głębsze i bardziej wielostronne wyjaśnienie procesu metaforyzacji.

Kognitywna teoria metonimii głosi, że metonimia, podobnie jak metafora, nie występuje tylko na poziomie języka, lecz jest procesem poznawczym działającym w ucieleśnionym umyśle, a ponadto jest osadzona w kulturze. Zjawisko metonimii wiąże się ściśle z ramami pojęciowymi (zwanymi też domenami lub wyidealizowanymi modelami kognitywnymi). Definiuje się je jako proces poznawczy, w którym element pojęciowy, czyli obiekt (rzecz, zdarzenie, właściwość) będący nośnikiem, zapewnia mentalny dostęp do innego elementu pojęciowego, czyli obiektu docelowego. Proces ten zachodzi w granicach tej samej ramy pojęciowej i można ująć go jako „odwzorowanie wewnątrz domeny”, w którym nośnik jest wzorowany na elemencie docelowym (Kövecses 2006). Do typowych i często analizowanych przykładów metonimii można zaliczyć następujące: <CZĘŚĆ ZA CAŁOŚĆ>, <CAŁOŚĆ ZA CZĘŚĆ>, <MIEJSCE ZA INSTYTUCJĘ>, <POJEMNIK ZA ZAWARTOŚĆ> CZY <PRZYCZYNA ZA SKUTEK>.

Porównując oba omówione mechanizmy, tj. metonimię i metaforę, zauważono, że funkcją metonimii jest uzyskanie dostępu poznawczego do obiektu za pośrednictwem innego obiektu, natomiast funkcją metafory – rozumienie pojęcia bardziej abstrakcyjnego za pomocą pojęcia bardziej konkretnego. Zgodnie z tradycyjnym poglądem metonimia opiera się na bliskości lub przyległości, zaś metafora oparta jest na podobieństwie. Bliskość wiąże się z działaniem w jednej ramie, natomiast podobieństwo oznacza zbliżoną strukturę pojęć z obydwu domen. W przypadkach, kiedy odróżnienie metonimii od metafory nie jest do końca oczywiste, Gibbs (1999) proponuje przeprowadzenie próby, czy dane wyrażenie można sparafrazować przy pomocy sformułowania „jest jak”. Jeśli powstała w ten sposób parafraza jest sensowna i logiczna, to najprawdopodobniej dane wyrażenie jest metaforą, a nie metonimią.

Kognitywna teoria metafory i metonimii stanowi podstawę wielu współczesnych badań nad frazeologią. Najczęściej sposób analizy wyrażeń idiomatycznych w ujęciu kognitywnym polega na wykorzystaniu warstwy leksykalnej do odtworzenia motywujących je metafor lub metonimii, przez co możliwe staje się dotarcie do kognitywnej struktury pojęć funkcjonujących w ludzkim umyśle.

Rozdział 4 pod tytułem *Cele i metodologia* stanowi bezpośrednie wprowadzenie do następującej po nim części analitycznej i ma na celu przedstawienie metodologii badań przyjętej w niniejszej pracy, jak również założonych celów i oczekiwanych rezultatów. Przedstawione tu zostały rodzaje źródeł analizowanego materiału językowego (szczegółowa lista źródeł zawarta jest w *Bibliografii* na końcu pracy), do których zaliczają się:

- 1) słowniki frazeologiczne, tematyczne i ogólne (jednojęzyczne oraz dwujęzyczne),
- 2) korpusy językowe polskie i angielskie,
- 3) istniejące w literaturze przedmiotu prace z zakresu frazeologii emocji,
- 4) sugestie rodzimych użytkowników języków: polskiego i angielskiego.

Głównym kryterium selekcji zebranego materiału (obejmującego kilka tysięcy polskich i angielskich związków frazeologicznych odnoszących się do kategorii **EMOCJE NEGATYWNE**) była niebudząca wątpliwości idiomatyczność poszczególnych wyrażen oraz ich motywacja metaforyczna bądź metonimiczna. W wyniku analizy tak powstałego korpusu sformułowane zostały schematy pojęciowe motywujące poszczególne związki frazeologiczne. Stwierdzono, że te same schematy znajdują swoje odzwierciedlenie w różnych idiomach, dzięki czemu możliwe było pogrupowanie badanych idiomów według dominujących wzorców pojęciowych: metaforycznych i metonimicznych (np. <SMUTNY TO W DÓŁ>, <PŁACZ ZA SMUTEK>, <STRACH TO ŚMIERĆ> itp.). Następnie zestawiono polskie i angielskie idiomy przyporządkowane do tej samej metafory lub metonimii w celu ustalenia istniejących między nimi przypadków równoważności leksykalno-semantycznej tudzież ich braku.

Rozdział 5 pod tytułem *Działanie metafor i metonimii pojęciowych w angielskiej i polskiej frazeologii odnoszącej się do makrokategorii EMOCJE NEGATYWNE* przedstawia wyniki przeprowadzonej analizy. Zawarto tu odrębne dla każdego wzorca metaforycznego i metonimicznego tabele porównawcze grupujące idiomy polskie i angielskie, co pozwoliło na dokonanie szeregu obserwacji ważnych z punktu widzenia założeń niniejszej pracy (kwestia dominacji metafory bądź metonimii w konceptualizacji emocji negatywnych, podobieństw i różnic w polsko- i angielskojęzycznym wyobrażeniu poszczególnych emocji itp.). Prezentacji związków frazeologicznych ilustrujących każdy z wyodrębnionych schematów pojęciowych towarzyszy komentarz dotyczący struktury danej metafory lub metonimii, znaczenia i etymologii niektórych idiomów itp. Ponadto, każdy z podrozdziałów wydzielonych w tej części pracy obejmuje prezentację danego pola semantycznego oraz psychologiczne ujęcie danej emocji.

W wyniku analizy zgromadzonego materiału frazeologicznego wyodrębniono szereg wzorców metaforycznych i metonimicznych. Niektóre z nich, np. <ZŁOŚĆ TO GORĄCY PŁYN W POJEMNIKU> czy <ZŁOŚĆ TO OGIEŃ> zostały już wcześniej sformułowane w literaturze przedmiotu (np. Lakoff and Johnson 1980, Kövecses 1986, Mikołajczuk 2003), inne (np. <CZŁOWIEK CZUJĄCY ZŁOŚĆ TO (NIEBEZPIECZNE) ZWIERZĘ>, <PRZESTRASZONY CZŁOWIEK TO PRZESTRASZONE ZWIERZĘ>, <STRACH TO ŚMIERĆ>) wynikają bezpośrednio z badań przeprowadzonych w niniejszej pracy. Poniższa tabela zawiera usystematyzowane zestawienie najliczniej reprezentowanych metaforycznych i metonimicznych schematów pojęciowych:

a) schematy metaforyczne

	Łączna liczba idiomów	J. ang.	J. pol.
ZŁOŚĆ			
<ZŁOŚĆ TO GORĄCY PŁYN W POJEMNIKU>	60	33	27
<CZŁOWIEK CZUJĄCY ZŁOŚĆ TO (NIEBEZPIECZNE) ZWIERZĘ>	43	29	14
<ZŁOŚĆ TO OGIEŃ>	36	17	19
<ZŁOŚĆ TO DOLEGLIWOŚĆ FIZYCZNA>	19	11	8
STRACH			
<PRZESTRASZONY CZŁOWIEK TO PRZESTRASZONE ZWIERZĘ>	14	10	4
<STRACH TO ŚMIERĆ>	11	6	5
<STRACH TO SZALEŃSTWO>	10	7	3
<STRACH TO ZIMNO>	9	4	5
SMUTEK			
<SMUTEK TO BÓL FIZYCZNY / CIERPIENIE / CIĘŻAR>	20	9	11
<SMUTNY TO W DÓŁ>	18	12	6
<SMUTEK TO DOLEGLIWOŚĆ SERCA>	12	8	4
<SMUTEK TO DOLEGLIWOŚĆ PSYCHICZNA>	11	1	10

Jeden z najbardziej produktywnych wzorców metaforycznych można sformułować ogólnie jako <CZŁOWIEK TO ZWIERZĘ>. Operatywność tego schematu została stwierdzona we frazeologii wszystkich analizowanych emocji, a duża liczba realizujących go przykładów (łącznie 66, nie licząc wariantów) może służyć jako potwierdzenie tezy, że metafora zwierzęca (zoosemia) jest istotną częścią ludzkiej konceptualizacji świata. Wysokie miejsce w konceptualizacji emocji negatywnych zajmuje również doświadczenie życia i śmierci (np. metafory <STRACH TO ŚMIERĆ>, <SMUTEK TO ŚMIERĆ>, <ZŁOŚĆ TO DOLEGLIWOŚĆ FIZYCZNA / CHOROBA>), a w szczególności wszelkie zakłócenia w funkcjonowaniu ludzkiego ciała i umysłu (np. <STRACH TO SZALEŃSTWO>, <SMUTEK TO DOLEGLIWOŚĆ SERCA>, <SMUTEK TO DOLEGLIWOŚĆ PSYCHICZNA>).

b) schematy metonimiczne

	Łączna liczba idiomów	J. ang.	J. pol.
ZŁOŚĆ			
<GWAŁTOWNE CZYNY (TAKŻE AKTY MOWY) ZA ZŁOŚĆ>	13	5	8
<ZMIANA KOLORU TWARZY ZA ZŁOŚĆ>	10	4	6
<OGÓLNE POBUDZENIE WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE ZA ZŁOŚĆ>	10	4	6
<WYRAZ TWARZY ZA ZŁOŚĆ>	7	2	5
STRACH			
<SPADEK TEMPERATURY CIAŁA ZA STRACH>	31	16	15
<ZAKŁÓCENIE PRACY SERCA ZA STRACH>	10	2	8
<ZAKŁÓCENIE MOWY ZA STRACH >	9	2	7
< ZMIANA KOLORU TWARZY ZA STRACH>	9	7	2
SMUTEK			
<PŁACZ ZA SMUTEK>	43	17	26
<ZAKŁÓCENIE PRACY SERCA ZA SMUTEK>	12	2	10

<WYRAZ TWARZY ZA SMUTEK>	12	4	8
--------------------------	-----------	---	---

Wszystkie wyodrębnione tutaj metonimie można uznać za zakorzenione w doświadczeniu ludzkiego ciała i odnoszące się do wrażeń zmysłowych, które mogą towarzyszyć doświadczaniu danego uczucia. Ogólny wzorzec motywujący metonimie tego typu można sformułować jako <FIZJOLOGICZNY EFEKT EMOCJI ZA EMOCJĘ>. Jego duża produktywność w analizowanym materiale potwierdza tezę o ścisłym związku języka z codziennym, fizycznym doświadczeniem człowieka.

Podsumowując przegląd wzorców metaforycznych i metonimicznych, jakie wyodrębniono podczas analizy zebranego materiału, stwierdzono, że dominującą rolę w konceptualizacji ZŁOŚCI, STRACHU i SMUTKU odgrywają domeny: **CIAŁO CZŁOWIEKA**, **UMYSŁ CZŁOWIEKA** oraz **ZWIERZĘTA**. Przeprowadzenie podobnych badań nad frazeologią innych emocji z pewnością pozwoliłoby stwierdzić, czy podobna hierarchia domen źródłowych występuje w konceptualizacji innych uczuć negatywnych, lub też uczuć w ogóle.

Jeśli chodzi o kwestię dominacji metafory bądź metonimii w konceptualizacji **EMOCJI NEGATYWNYCH**, stwierdzono następujące proporcje ich występowania w analizowanym materiale frazeologicznym:

	Liczba schematów pojęciowych określonych jako:		Liczba związków frazeologicznych opartych na:	
	metafora	metonimia	metaforze	metonimii
ZŁOŚĆ	12	9	236	54
STRACH	4	12	44	98
SMUTEK	10	3	106	67
Razem :	23	24	386	219

Jak pokazują powyższe dane, w konceptualizacji **EMOCJI NEGATYWNYCH** nie daje się jednoznacznie stwierdzić dominacji któregoś z analizowanych tu mechanizmów. Łączne liczby schematów metaforycznych i metonimicznych są jeśli nie identyczne, to porównywalne

(23 metafory i 24 metonimie), jednak liczba poszczególnych związków frazeologicznych zbudowanych na metaforze jest prawie dwukrotnie większa od liczby idiomów opartych na metonimii. Na tej podstawie można uznać, że metafora wydaje się bardziej produktywnym mechanizmem w konceptualizacji **EMOCJI NEGATYWNYCH** niż metonimia.

Kolejnym aspektem analizy przeprowadzonej w niniejszej pracy było zbadanie, które schematy pojęciowe istniejące we frazeologii **EMOCJI NEGATYWNYCH** są obecne zarówno w języku polskim, jak i angielskim, a które są właściwe tylko dla jednego z nich. Stwierdzono, że poza dwoma przypadkami metafor i trzema przypadkami metonimii (niezbyt licznie egzemplifikowanymi) pozostałe wzorce powtarzają się w obu językach. Istotniejsze różnice stwierdzono w liczbie poszczególnych wyrażen frazeologicznych – obliczono, że spośród 605 idiomów wyszczególnionych w pracy, 264 (tj. 44%) posiada równoważne bądź bliskie wyrażenia w języku polskim i angielskim, 189 (31%) funkcjonuje tylko w języku angielskim, a 152 (25%) – tylko w języku polskim. Na podstawie tych danych można sformułować wniosek, że na poziomie ogólnych schematów wyobrażeniowych (metaforycznych i metonimicznych) konceptualizacja **EMOCJI NEGATYWNYCH** w języku polskim i angielskim jest podobna, natomiast na poziomie konkretnych realizacji tych schematów charakteryzuje się zauważalną odrębnością. Bardziej ogólną konkluzją jest stwierdzenie, że w kulturach polskiego i angielskiego obszaru językowego można mówić o podobnej percepcji rzeczywistości (potwierdzonej przez występowanie tych samych schematów pojęciowych), natomiast różnice na poziomie gramatyki, leksyki czy tła kulturowego dowodzą, że każdy język jest zjawiskiem unikalnym i w dużej mierze niewyraźnym za pomocą innych języków.

Na końcu należy dodać, że istnieje wiele zagadnień, które – ze względu na charakter i zakres niniejszej pracy – nie zostały w niej wyczerpująco potraktowane. Przeprowadzenie analogicznej analizy frazeologii innych **EMOCJI NEGATYWNYCH** w języku polskim i angielskim, jak również w innych językach, mogłoby niewątpliwie poszerzyć wiedzę na temat konceptualizacji **EMOCJI NEGATYWNYCH** w ludzkim umyśle. Dane uzyskane w wyniku takich badań mogłyby być wykorzystane do pogłębionych studiów antropologiczno-socjologicznych w zakresie kultur różnych obszarów językowych, w celu próby ustalenia istniejących między nimi podobieństw i różnic.